

نقش سرپرست در ایجاد خانواده متعادل

فریده فاطمی مهر*

مقدمه

نهاد خانواده، اساس و زیربنای جامعه است. خانواده متعادل وقتی شکل می‌گیرد که هر یک از اعضای آن نقش خود را به درستی ایفا کند. مرد - معمولاً - سرپرست خانواده است و مسئولیت همسری، پدری و نقشی بنیادی در ایجاد خانواده مطلوب دارد؛ از این‌رو سرپرست خانواده می‌تواند با استفاده از شیوه‌هایی کارآمد و روش‌مند، خانواده متعادل را ایجاد کند. برای شکل‌گیری روابط گرم و صمیمی در خانواده، والدین و بویژه پدر باید به دور از افراط و تفریط و سهل‌گیری، مسئولیت وظایف خود را در برابر دیگر اعضای خانواده انجام دهد. از این‌روست که از سرپرست خانواده سؤال می‌شود که آیا این مهم را درست انجام داده است؟ چنانکه پیامبر خدا ﷺ فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى سَائِلُ كُلِّ رَاعٍ عَمَّا اسْتَرْعَاهُ أَحْفَظَ ذَلِكَ أَمْ صَيَّعَهُ حَتَّى يُسْأَلَ الرَّجُلُ عَنِ أَهْلِ بَيْتِهِ»^۱ پروردگار متعال از هر آن کس که مسئولیتی را عهده‌دار است، سؤال می‌کند که آیا آن را پاس داشته است یا تباه ساخته است؛ حتی از مرد در خصوص خانواده‌اش پرسش می‌شود».

در این نوشتار به مهم‌ترین شیوه‌هایی که سرپرست می‌تواند با کمک آن‌ها خانواده متعادل را ایجاد کند، پرداخته می‌شود.

معنای خانواده متعادل

تعادل به معنای با هم برابر شدن و هم‌تا بودن آمده است.^۲ منظور از خانواده متعادل، نهاد فاقد

* دانش‌آموخته سطح ۳ رشته تفسیر و علوم قرآن.

۱. ابوالقاسم پایند، نهج الفصاحة، ص ۲۹۶

۲. محمد معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۱۰۹۶.

عیب و نقص نیست؛ بلکه این مفهوم به شبکه‌ای از روابط متقابل اطلاق می‌شود که اعضای آن درگیر با مشکلات و موانع احتمالی هستند و ضعف‌های کم و بیش قابل اعتنایی نیز دارند، اما در مقابله با موارد مذکور، شیوه منطقی اتخاذ می‌کنند.^۱ متعادل بودن خانواده موجب می‌شود که سلامت خانواده امکان‌پذیر، مقاومت و پایداری خانواده در مقابل مشکلات بیشتر، رضایت و امنیت و آسایش افراد ایجاد و زمینه برای خانواده مطلوب و بالنده فراهم شود.^۲ بی‌شک، سلامت جامعه وابسته به سلامت خانواده است و سلامت روانی و جسمانی افراد نیز تأمین نمی‌شود، مگر آنکه ازدواج‌هایی موفق و خانواده‌هایی سالم و متعادل داشته باشیم.^۳

نقش سرپرست خانواده در خانه

از نظر اسلام فردی که در نظام خانواده جایگاه شوهری و پدری را داراست، در جایگاه سرپرستی هم قرار خواهد داشت. البته باید توجه داشت که نگاه اسلام به چنین جایگاه‌هایی که فرد مسئولیت‌هایی را می‌پذیرد، نگاه معنوی است که آن را ابزار خدمت به دیگران و کسب سعادت می‌داند؛^۴ چرا که رسول خدا ﷺ خوشبختی مرد را در سرپرستی خانواده اش می‌داند و می‌فرماید: «الرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِهَا وَوَلَدِهَا وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ»^۵ مرد، سرپرست خانواده است و درباره آنان از او سؤال می‌شود و زن، سرپرست خانه شوهرش و فرزندان اوست و درباره آنان از وی سؤال می‌شود.^۶ روشن است که مراد از قرار دادن مرد در جایگاه سرپرستی، استبداد، اجحاف و تعدی نسبت به دیگر اعضای خانواده نیست؛ بلکه منظور مدیریت واحد و منطقی با توجه به مسئولیت‌ها و مشورت‌های لازم است.^۷

شیوه‌های ایجاد خانواده متعادل

برای آنکه سرپرست خانواده بتواند نقش خود را در جایگاه همسری و پدری به نحو احسن ایفا

۱. محمدرضا شرفی، خانواده متعادل، ص ۴۷.

۲. احمد صافی، خانواده متعادل و نامتعادل، ص ۷۰.

۳. احمد به‌پژوه، ازدواج موفق و خانواده سالم، چگونه؟، ص ۷۴.

۴. قاسم ابراهیمی‌پور و همکاران، شاخص‌های خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام، ص ۱۸۶.

۵. محمد بن علی صدوق، من لا یحضره الفقیه، ص ۱۶۸.

۶. محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۲۵؛ حسن بن محمد دیلمی، إرشاد القلوب الی

الصواب، ج ۱، ص ۱۸۴.

۷. ناصر مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۷۰.

کند، باید شیوه‌هایی را در ایجاد خانواده متعادل به کار گیرد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱. تأمین نیازهای معیشتی

یکی از وظایف سرپرست خانواده، ایجاد رفاه و گشایش در زندگی است. اگر برای او ممکن باشد که خانواده خود را از رفاه بیشتری برخوردار کند، باید این کار را انجام دهد. این، سنت اسلامی است^۱ و رسول خدا ﷺ درباره افرادی که از این سنت رویگردان هستند؛ فرموده است: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَتَرَ عَلَى عِيَالِهِ؛^۲ کسی که خداوند به او روزی فراوان عطا فرموده است، ولی او بر عیال خود سخت بگیرد؛ از ما نیست.»^۳ گشایش در زندگی خانواده در برخی موارد حتی بر انفاق‌های مستحب دیگر اولویت دارد.^۴

یکی از مسئولیت‌های مرد که پس از ازدواج بر عهده‌اش قرار می‌گیرد، نفقه و تأمین نیازهای اقتصادی خانواده است. نفقه، از وظایف ویژه مرد و از حقوق قطعی زن است. نفقه، از چیزهایی است که افزون بر وجوب شرعی و التزام دینی، از نظر قانونی نیز بر مرد لازم است.^۵ بر این اساس تلاش و ممارست برای تأمین رفاه زن در خانواده، یکی از تکالیف مهم همسر است و مرد باید مطابق شرع، کلیه مخارج زن اعم از خوراک، پوشاک، دارو، درمان و... را فراهم کند و در صورت امتناع یا کوتاهی در این وظیفه، نسبت به این مهم مسئول خواهد بود.

از آنجا که مرد مسئولیت اقتصادی خانواده را بر عهده دارد، بخل‌ورزی وی در مسائل مالی، شرایط زندگی را برای همسر و اعضای خانواده دشوار می‌کند؛ در حالی که آنچه مهم است، برخورد اعتدالی در مسائل معیشتی و رفاهی همسر به دور از بخل و اسراف است؛ چنانکه امیر مؤمنان علیه السلام فرموده است: «كُنْ سَمْحًا وَلَا تَكُنْ مُبَدِّرًا وَ كُنْ مُقَدِّرًا وَلَا تَكُنْ مُقْتَرًا؛^۶ بخشنده باش، ولی نه ولخرج و اسرافکار و اندازه‌گیر باش، ولی نه سختگیر و بخیل.»

امام صادق علیه السلام هنگامی که آیه «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا؛^۷ و

۱. قاسم ابراهیمی پور و همکاران، شاخص‌های خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام، ص ۱۹۸.

۲. حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۵، ص ۲۵۶.

۳. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۳۸۴.

۴. قاسم ابراهیمی پور و همکاران، شاخص‌های خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام، ص ۱۹۹.

۵. علی احمد پناهی، نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی، ص ۱۰۳.

۶. حسین بن محمد شریف الرضی، نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، حکمت ۳۳.

۷. فرقان: ۶۷.

کسانی که هر گاه اتفاق کنند، نه اسراف می نمایند و نه سخت گیری؛ بلکه در میان این دو حد اعتدالی دارند» را تلاوت فرمود، مثنی سنگ ریزه از زمین برداشت و محکم در دست گرفت؛ به طوری که حتی یک دانه آن به زمین نریخت و فرمود: «این، همان سخت گیری است». سپس مشت دیگری برداشت و چنان دست خود را گشود که همه آن ها بر زمین ریخت و حتی یک دانه باقی نماند. سپس فرمود: «این، اسراف است». آن گاه مشت دیگری برداشت و کمی دست خود را گشود؛ به گونه ای که مقداری ریخت و مقداری در دست او باقی ماند و فرمود: «این، همان قوام و حد اعتدال است». سپس فرمود: «قوام، حد وسط و میانه است».^۱

۲. مشورت و گفت و گو

یکی از عواملی که سبب تفاهم و همکاری اعضای خانواده می شود، گفت و گو و مشورت در خانواده است که در عین ایجاد خانواده ای مستحکم و صمیمی، بهترین محافظ در برابر مشکلات و موانع زندگی نیز است؛ چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «وَلَا ظَهِيْرَ كَالْمُشَاوِرَةِ»^۲ هیچ پشتیبانی چون مشورت نیست». در طول تاریخ زندگانی بشر نیز بهترین و مستحکم ترین کانون های خانوادگی، آن هایی بوده اند که زن و شوهر و فرزندان با همفکری و همکاری در آن حرکت نموده اند. امام رضا علیه السلام درباره مشورت با اعضای خانواده فرموده است: «پدرم امام کاظم علیه السلام به رغم خردی که داشت (که با عقل دیگران قابل قیاس نبود)، با غلامان سیاه خود مشورت می کرد و در جواب اعتراض دیگران می فرمود: چه بسا خدای متعال فتح و گشایش را در زبان این شخص قرار داده باشد».^۳

مشورت، اختصاص به زن و مرد ندارد؛ بلکه این امر می تواند با فرزندان نیز صورت گیرد؛ زیرا یکی از عواملی که به فرزندان شخصیت می دهد، مشورت با آن ها در امور خانواده است. این کار سبب می شود که آن ها احساس کنند که در خانواده به نظرشان توجه می شود و به این ترتیب آنچه را که در دل دارند، با والدین خود در میان می گذارند. مرحوم آیت الله کوهستانی رحمته الله همواره سفارش پیامبر صلی الله علیه و آله را در نوع رفتار با فرزندان خود به کار می گرفت؛ به گونه ای که افزون بر مشورت، به قدری به شخصیت و احترام و تکریم فرزندان و اعضای خانواده اش اهمیت می داد

۱. علی اکبر قرشی، تفسیر احسن الحدیث، ج ۷، ص ۳۱۴ و ۳۱۵.

۲. حسین بن محمد شریف الرضی، نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، حکمت ۵۴.

۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۳۱۹.

که از آن‌ها می‌خواست برای ایشان استخاره بگیرند.^۱ بنابراین لازم است والدین و به‌ویژه پدر، از پیشنهادهای صحیح نوجوانان استقبال کنند و در صورتی که در پیشنهادهای آنان خطایی می‌بینند، با دلیل و منطق آن‌ها را به اشتباه خود متوجه کنند. این عمل باید به‌گونه‌ای انجام شود که به شخصیت آن‌ها لطمه نزند و در آنان احساس ناتوانی را ایجاد نکند. بر این اساس والدین می‌توانند عقاید و تجربیات‌شان را با فرزندان‌شان در میان بگذارند، دقیقاً مانند یک مشاور موفق که مطلب خود را با طرف مراجعه در میان می‌گذارد.^۲ دختر شهید بهشتی درباره مشورت شهید بهشتی با فرزندان‌ش نقل می‌کند: «ما آنچه در ذهن به عنوان سؤال داشتیم، از ایشان می‌پرسیدیم و ایشان با وجود اشتغال زیادی که داشتند؛ در این گونه موارد وقت کافی و مناسبی می‌گذاشتند. البته این وقت‌گذاری هم منظم بود».^۳

۳. مراقبت و نظارت

اسلام در محیط خانواده برای شخصیت زن، احترام و ارزش ویژه‌ای قائل است و مسئولیت مراقبت از حریم زن قبل از ازدواج را بر عهده والدین، به‌ویژه پدر و بعد از ازدواج را بر عهده همسر وی قرار داده است. اهمیت این مسئله تا آنجاست که حتی فدا کردن جان در این راه امری پسندیده است؛ چنانکه رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «مَنْ قُتِلَ دُونَ عِيَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ»؛^۴ کسی که در راه دفاع از اهل و عیال خود کشته شود، شهید است.»

بی‌تردید برای ایجاد خانواده‌ای متعادل، مراقبت از همسر و فرزندان یک اصل اساسی به شمار می‌رود. همسر شهید مطهری در این زمینه می‌گوید:

یادم هست یک‌بار برای دیدن دخترم به اصفهان رفته بودم و بعد از چند روز با یکی از دوستان به تهران برگشتم. نزدیک سحر بود به خانه رسیدیم. وقتی وارد شدم، دیدم همه بچه‌ها خوابند، ولی آقا بیدار است. چای را حاضر کرده، میوه و شیرینی چیده و منتظر من بودند. دوستم از دیدن این منظره متعجب شد و گفت: «همه روحانیون این قدر خوبند؟». بعد از سلام و علیک، آقا با اشاره به اینکه بچه‌ها هنوز خوابند، با تأثر به من

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی بلاغ، «شیوه رفتار با نوجوانان در دوره بلوغ»، ۱۳۹۹/۰۵/۲۱، کد خبر: ۱۳۵۴۷.
<https://www.balagh.ir/content/13457>

۲. علی احمد پناهی و داوود حسینی، با دخترم (ویژه والدین و مربیان دختران نوجوان)، ص ۳۵۲.

۳. غلامعلی رجایی، سیره شهید دکتر بهشتی، ص ۷۸.

۴. محمد بن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۲۰.

گفتند: «می ترسیدم یک وقت نباشم و شما از سفر بیایید و کسی نباشد به استقبالتان بیاید». حتی در سفری که من با ایشان به کربلا داشتم، وقتی به خانه برگشتیم؛ دو سه تا از بچه‌ها خواب بودند. ایشان ناراحت شدند و با بچه‌ها دعوا کردند که چرا وقتی مادران از سفر آمدند، همه شما به استقبالش نیامدید؟!^۱

یکی از وظایفی که مرد و سرپرست در زندگی زناشویی نسبت به همسر خود بر عهده دارد، مراقبت و محافظت از حیثیت و آبروی همسر خود در برابر تجاوز و رفتارهای غیر متعارف و نامالایمات اجتماعی است؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ غَيُورٌ يُحِبُّ كُلَّ غَيُورٍ وَ مِنْ غَيْرَتِهِ حَرَمَ الْفَوَاحِشِ ظَاهِرَهَا وَ بَاطِنَهَا»^۲ خدای تعالی دارای صفت غیرت است و انسان‌های غیور را دوست دارد و به دلیل وجود همین صفت بود که کارهای زشت از پیدا و پنهان را حرام نموده است. غیرت تنها به این نیست که انسان غیر را به حریم خود راه ندهد؛ بلکه غیور کسی است که به حریم دیگری هم راه پیدا نکند. اگر جامعه بخواهد به امنیت برسد و غیور باشد، باید خانواده را درست تأسیس کند.^۳

غیرت‌ورزی چنانکه بعضی تصور می‌کنند، به معنی بدبینی نسبت به همسر نیست. همچنین باید از غیرت بیجا خودداری کرد؛ چنانکه امام علی علیه السلام به امام حسن مجتبی علیه السلام فرموده است: «از غیرت بیجا پرهیزید؛ زیرا این کار سبب می‌شود که افراد صحیح و درستکار از آنان، گرفتار آلودگی و بیماری شوند و افراد بی‌گناه در معرض تهمت قرار گیرند».^۴ بر منبای این سخن امام علی علیه السلام داشتن غیرت ابتدا باید در جهت محافظت از همسر و سایر اعضای خانواده باشد و در مرحله بعد با رفتاری سرشار از عطوفت، مهربانی و بدون سختگیری و افراط همراه گردد. بنابراین اگر مردی دارای تعصب و بدبینی بی‌جا نسبت به همسر و سایر اعضای خانواده خود شود، باید با تمرین و ممارست نسبت به رفع این عمل مذموم تلاش نماید.

مراقبت و نظارت بر فرزندان نیز از مسولیت‌های مهم والدین و به‌ویژه پدران است. هنگامی که والدین بر فرزند خود نظارت داشته باشند و از وضعیت و شرایط فرزندشان آگاه باشند و او را درک کنند، هنگام بروز مشکل و آسیب برای فرزند می‌توانند از او مراقبت کنند که این امر،

۱. وب‌سایت روزنامه شهروند، «رفتار استاد مطهری با همسر و فرزندان»، ۱۴۰۱/۱۲/۰۲، شماره ۲۷۵۰.

<https://shahrvand-newspaper.ir/News:NoMobile/Main/62560>

۲. محمد بن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۵۳.

۳. عبدالله جوادی آملی، خانواده متعادل و حقوق آن، ص ۸۰ و ۸۱.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۲۵۲.

سبب مهر و الفت در زندگی فردی و اجتماعی فرزند می‌شود. البته مراقبت و نظارت بر فرزند باید منطقی و به دور از افراط و تفریط باشد.^۱
نه به نزدیک آی و نه می‌باش دور
در وسط رو تا بود خیر الامور^۲

۴. دغدغه‌مندی نسبت به تربیت

برای شکل‌گیری خانواده متعادل و مطلوب، تربیت فرزندان نقشی بنیادین دارد. عوامل بسیاری در شکل‌گیری ویژگی‌های شخصیتی رفتاری، شناختی، عاطفی، دینی و معنوی فرد تأثیرگذار است که یکی از این عوامل تأثیرگذار و مهم، عوامل محیطی است که شامل خانواده، همسالان، محیط جغرافیایی، محیط اجتماعی و مانند آن می‌شود. والدین از جمله پدر به عنوان نخستین مربیان کودک و به عنوان کسانی که ارتباط پیوسته و همیشگی با فرزندان دارند، تاثیر بیشتری در ابعاد گوناگون تربیتی کودکان دارند. بدین سبب در آموزه‌های دینی به نقش تربیتی والدین بیشتر توجه شده است.^۳ در مباحث روان‌شناختی نیز روانشناسان به تأثیر والدین از جمله پدر در شکل‌گیری شخصیت و ویژگی‌های رفتاری فرزندان پرداخته‌اند؛ به گونه‌ای که والدین را مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در شخصیت و ویژگی‌های رفتاری فرزندان می‌دانند.^۴ تربیت فرزندان همچنان که نیازمند تلاش و فداکاری و کاردانی مادر است، محتاج همکاری مدیریت و بصیرت پدر نیز است. این اصل مهم را نباید از نظر دور داشت که مسئولیت پدر تنها در تأمین هزینه‌های خانواده خلاصه نمی‌شود؛ بلکه تربیت فرزندان یکی از اساسی‌ترین وظایف است.^۵

۵. جامعه‌پذیری فرزند

یکی از وظایف سرپرست خانواده، آن است که اعضای خانواده خود را به گونه‌ای تربیت کند که شیوه زندگی در جامعه اسلامی خود را بیاموزند. خانواده‌ای که شیوه صحیح زیست اجتماعی را بدانند و نسبت به قوانین و مقررات جامعه احترام بگذارند، خانواده متعادل خواهد بود. جامعه‌پذیری فرد را به آموختن هنجارها، ارزش‌ها، زبان‌ها، مهارت‌ها، عقاید و الگوهای فکر و عمل که همگی برای زندگی اجتماعی ضروری هستند؛ قادر می‌کند. جامعه‌پذیری، جامعه را به

۱. ر.ک: علی قائمی، خانواده و تربیت کودک، ص ۳۷۸.

۲. فریدالدین عطار نیشابوری.

۳. علی احمد پناهی، نقش زن و مرد در خانواده بارویکرد اسلامی، ص ۲۲۲ و ۲۲۳.

۴. دوان شولتز، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سید محمدی، ص ۱۱۹، ۲۴۵ و ۲۴۷.

۵. محمدعلی سادات، راهنمای پدران و مادران، ج ۱، ص ۱۴۶.

بازسازی خود از لحاظ اجتماعی قادر می‌سازد و بدین ترتیب استمرار آن را از نسلی به نسل دیگر تضمین می‌کند.^۱

نوزاد در خانواده به دنیا می‌آید و نخستین برخوردهای خود را با محیط خانواده آغاز می‌کند. در این کانون اولیه، نخستین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری‌ها آغاز می‌شود و کودک به تدریج در فرایند اجتماعی شدن قرار می‌گیرد.^۲ والدین، نمونه برتر و الگوی شایسته هستند که کودک در رفتار و اخلاق دنباله‌رو آن‌هاست و خواه ناخواه گفتار و کردار والدین خویش را بازتاب می‌دهد.^۳

فهرست منابع

کتاب

۱. ابراهیمی پور، قاسم و همکاران، شاخص‌های خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۵ ش.
۲. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری،
۳. به‌پژوه، احمد، ازدواج موفق و خانواده سالم، چگونه؟، تهران: انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۸۸ ش.
۴. بهشتی، احمد، اسلام و تربیت کودک، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۹۰ ش.
۵. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۶. پناهی، علی احمد و داوود حسینی، با دخترم (ویژه والدین و مربیان دختران نوجوان)، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۰ ش.
۷. پناهی، علی احمد، نقش زن و مرد در خانواده بارویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸ ش.
۸. جوادی آملی، عبدالله، خانواده متعادل و حقوق آن، قم: اسراء، ۱۳۹۷ ش.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.

۱. لیدا کاکیا، «بررسی نقش آموزش خانواده در ایجاد سازگاری نوجوانان ناسازگار مقطع راهنمایی دخترانه شهرستان‌های استان تهران سال ۸۵-۸۴»، خانواده و پژوهش، ص ۱۲.

۲. قاسم ابراهیم پور و همکاران، شاخص‌های خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام، ص ۵۱۶.

۳. احمد بهشتی، اسلام و تربیت کودک، ص ۱۶.

۱۰. دیلمی، حسن بن محمد، إرشاد القلوب الی الصواب، چاپ اول، قم: شریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۱۱. رجایی، غلامعلی، سیره شهید دکتر بهشتی، چاپ سوم، تهران: نشر شاهد، ۱۳۸۶ش.
۱۲. سادات، محمدعلی، راهنمای پدران و مادران، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲ش.
۱۳. شرفی، محمدرضا، خانواده متعادل، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۲ش.
۱۴. شریف الرضی، حسین بن محمد، نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴ق.
۱۵. شولتز، دوان، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: نشر روان، ۱۴۰۱ش.
۱۶. صافی، احمد، خانواده متعادل و نامتعادل، چاپ هفتم، تهران: انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۸۴ش.
۱۷. صدوق، علی بن محمد، من لا یحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.
۱۸. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، تهران: نشر فراهانی، ۱۳۹۰ش.
۱۹. قائمی، علی، خانواده و تربیت کودک، تهران: انتشارات امیری، ۱۳۶۸ش.
۲۰. قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت مرکز چاپ و نشر، ۱۳۷۴ش.
۲۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، تصحیح جمعی از محققان، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۲۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، چاپ هفتم، تهران: سپهر، ۱۳۷۱ش.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳ش.
۲۴. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تصحیح مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۸ق.

مقالات و سایت‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی بلاغ، «شیوه رفتار با نوجوانان در دوره بلوغ»، ۱۳۹۹/۰۵/۲۱، کد خبر: ۱۳۵۴۷.

۲. کاکیا، لیدا، «بررسی نقش آموزش خانواده در ایجاد سازگاری نوجوانان ناسازگار مقطع راهنمایی دخترانه شهرستان‌های استان تهران سال ۸۵-۸۴»، فصلنامه خانواده و پژوهش، شماره ۷، بهار ۱۳۸۷، ص ۵۰-۳.
۳. وبسایت روزنامه شهروند، «رفتار استاد مطهری با همسر و فرزندان»، ۱۴۰۱/۱۲/۰۲، شماره ۲۷۵۰.